

Kulturna in etnična kontinuiteta v arheološki razlagi¹

Kontinuiteta je ključen termin takoimenovane kulturne arheologije oz. arheologije kultur, ki je v povojni jugoslovanski arheološki vedi z njenimi srednjeevropskimi povezavami dominantna. Implikacije termina so bile morda najrazvidnejše izpostavljene ob vprašanju etnogeneze Ilirov: Benčeva sekvenca Prediliri, Protoiliri, Prailiri, Iliri temelji na premisi o identičnosti oz. sovpadanju arheološke kulture in etnosa in zatorej o kontinuiteti oz. diskontinuiteti kulture kot etnični kontinuiteti oz. diskontinuiteti. Ekspliciral jo je že leta 1888 Montelius v okviru svoje tipološke metode (*"kontinuiteta tipološkega razvoja je indikator etnične kontinuitete"*), Kossina pa jo je upošteval kot izhodišče 'etnografske' metode svoje poselitvene arheologije (*"jasno zamejene kulturne province se vedno in povsod pokrivajo s plemeni in ljudstvi"*). Ob vseh zlorabah in kritiki (v nemškem prostoru npr. Hoernes in še posebej Wahle) se je kot močno orodje arheološke razlage obdržala vse do danes. Tako je implicitno prisotna tudi v sklepih prvega kongresa jugoslovanskih arheologov v Niški banji, saj vse štiri zastavljene osrednje naloge zadevajo etnična vprašanja (raziskovanje formiranja jugoslovanskih narodov na našem ozemlju, pa etničnih skupin, s katerimi so se Južni Slovani srečali na tem ozemlju, odnosov med Južnimi Slovani in sosednjimi narodi in medsebojnih odnosov med južnoslovanskimi narodi (Korošec 1950, 214)). Tako lahko rečemo, da leta 1950 jugoslovanska arheologija ni dvomila v etnično vsebino arheoloških raziskav in da je gojila precejšen optimizem glede možnosti ugotavljanja procesov nastanka, razvoja in medsebojnih odnosov narodov. Najjasneje je to izrazil J. Korošec, ko je leta 1957 zapisal, da *"v prazgodovini uporabljamo imena kulturnih skupin, da z njimi označimo etnične skupine"* (Korošec 1957, 96). Pomembna diskusija o etnični interpretaciji arheoloških kultur je tekla na simpoziju o teritorialni in kronološki razmejitvi Ilirov leta 1964, kjer je Gabrovec opozoril na dejstvo, da arheologija vendarle ugotavlja kulturne in ne etničnih provinc, zavzel pa se je za kvantifikacijski princip in tako pristal na probablističnem stališču: čim več kulturnih elementov se sklada, tem večja je verjetnost etnične pripadnosti oz. etnične kontinuitete (Gabrovec 1964, 219 - 222). Suičev skeptični glas na simpoziju o Ilirih v antiki leta 1966 je ostal osamljen (Suič 1967, 33 - 53).

Namenoma smo v tej uvodni predstavitvi pojma etnos

in narod uporabljali povsem laksno, saj to ustreza stopnji konceptualizacije v naši arheološki vedi. Če bi sedaj jugoslovansko debato o etnosu in arheološki kulturi hoteli umestiti v širši kontekst razprav o etnosu in formiranju sodobnih skupnosti, bi že zaradi samoumevne uporabe pojma pristala nekje med 'primevialisti' in 'perennialisti', ki vidijo etnos kot naravno in večno organizacijsko obliko: če so sociobiologi, pač kot nekakšno razširjeno sorodstveno skupnost, sociologi pa - ob jeziku, religiji, rasi in teritoriju - kot eno od v vseh časih temeljnih organizacijskih načel in spon človeških skupnosti. Na drugem polu te debate so 'modernisti', ki šele z nastankom sodobne industrijske družbe vidijo pogoje za kulturno homogenizacijo, ki je predpogoj zavesti o etnični oz. nacionalni pripadnosti. Klasična formulacija je tu Gellnerjeva, ki opozarja na elitni oz. razredni značaj kultur v predindustrijskih kompleksnih agrarnih skupnostih, na njihovo stratificirajočo funkcijo in v zvezi s tem na kulturno heterogenost kot normo v teh družbah. Druga smer, ki izhaja iz Barthovih študij o socialnih razmejitvah in razmejevalnih mehanizmih, obravnava etnične enote, meje in simbole predvsem kot ideološki instrument v pogojih moderne (postagrarne) družbe, ki jo označuje visoka stopnja pismenosti in razvitosti komunikacij. Kulturni segment naj bi bil pri tem instrumentaliziran za dosego ekonomskih in političnih ciljev elite.

Očitno je, da nam raziskave 'modernistov' ne bodo dale neposrednih odgovorov na vprašanja o vsebini 'etničnih' oznak, ki jih sporočajo recimo antični avtorji ('ethnoi' oz. 'gentes') ali pa pisni dokumenti na Bližnjem Vzhodu, od 3. tisočletja pr.n.št. dalje, in seveda drugod po svetu. So pa pomembne, saj opozarjajo na eni strani na specifičnost etničnih pojavov v pogojih moderne države, kot se razvija v Zahodni Evropi od 17. stoletja, kasneje pa tudi v drugih delih sveta, na drugi strani pa na kompleksnost razmerja med etnosom in kulturo in na možno koeksistenco kultur - bodisi regionalnih, razrednih ali statusnih znotraj etnosa in torej tudi na obstoj ne- oz. nadetničnih kultur. Kot primer lahko služi regionalizem znotraj slovenske etnolingvistične skupnosti v predmoderni dobi (pa multilingvizem znotraj posamičnih regionalnih kultur) ali pa prepletanje jezikov, kultur in tudi ras v židovski etnoreligiozni skupnosti (v diaspori). Za arheologijo še očitneje relevanten je primer nadetnične, čeprav grške po jeziku in temeljnih kultur-

nih vrednotah, helenistične kulture, ali pa statusne kulture haštatske dobe, ki jo najboljše predstavlja situlska umetnost.

V delu o etničnem izvoru narodov (*The ethnic origins of nations*, 1986) A. Smith podaja uporabnejši okvir za razmišljanja v tej smeri. Etnos definira kot obliko sociokulturne organiziranosti, ki temelji na skupnih mitih, spominih, vrednostih in simbolih, pri čemer v okviru tega 'mitsko-simbolnega kompleksa' posebej poudari ključno vlogo konstitutivnega mita etnične skupnosti (definicija v bistvu velja tudi za narod, s tem da pogoje in oblike obstoja in reprodukcije tu določa institucionalni okvir moderne države). Konstitutivni mit ('mythomateur') oz. mit o izvoru je glede na značaj etnične skupnosti lahko genealoški oz. dinastičen, če gre za t.i. lateralne ali aristokratske etnične skupnosti, ki praviloma izključujejo večji del navadno mešanega podložnega prebivalstva (primeri so Hetiti, Arya, pa Madžari po naselitvi), lahko pa je ideološki oz. komunalen, če gre za tim. vertikalne ali demotske etnične skupnosti, ki praviloma vključujejo večino ali celotno prebivalstvo - bodisi v okviru amfiktionij mestnih držav (Sumer, Feničani, Grki), plemenskih konfederacij (Mongoli), obmejnih etničnih skupnosti (Armenci) ali pa diaspor in sekt (Židi). Poleg mita o skupnem izvoru etnično skupnost povezuje še skupna zgodovina (pri čemer se korpus zgodovinskega spomina ves čas spreminja, še posebej očitno po večjih pretresih, revolucijah ipd.), teritorij (pri čemer to ni nujno teritorij, na katerem skupnost trenutno živi, še posebej ne v diaspori, temveč gre lahko za nek mitičen ali zgodovinski teritorij), ime (ki je praviloma stabilno, vendar se tudi lahko spreminja), značilna skupna kultura (v stalnih premenah) in seveda solidarnost. Etnos je torej spremenljiv v svojem trajanju in traja skozi stalne spremembe. Spreminja se tudi njegov značaj - značilen je recimo prehod od vertikalnega (demotskega) etnosa ob migraciji k lateralnemu (aristokratskemu) po naselitvi in kasneje spet k demotskemu.

A. Smith je 'primordialistom' blizu po tem, da dopušča veliko starost etnosa kot oblike organiziranosti (z vprašanjem nastanka se ne ukvarja), jasno pa se zoperstavi ideji o njeni naravnosti. Zdi se predvsem pomembno razločevati prave rodovne skupnosti, pri katerih sorodstvo po krvi izhaja iz strogih ženitvenih oz. možitvenih

pravil, od etničnih (te so praviloma kompleksnejše), pri katerih ideja o skupnem izvoru pripada izključno sferi politične mitologije in nima nujno realnega historičnega ozadja, pa tudi ne neposrednih posledic v pravilih socialnega obnašanja.

V čem je relevantnost Smithove zastavitve vprašanja etnosa za naša razmišljanja? Poleg osnovnega dejstva, da pripada tistemu toku raziskav, ki se je po skoraj popolni prevladi 'modernistov' po sredini tega stoletja z novo kritičnostjo obrnila k vprašanju etnosa v obdobjih, ki prvenstveno zanimajo arheologe, nas njegova tipologija opozarja na:

- strukturno (in genetsko) vez med sodobnimi narodi in etničnimi skupnostmi preteklosti
- raznolikost etničnih skupnosti preteklosti, vključno z različno stopnjo inkluzivnosti glede na celoto teritorialnih populacij in mobilnost med tipi etničnih skupnosti skozi čas
- soobstoj etnične in drugih oblik sociokulturne organiziranosti in mobilnost med različnimi soobstoječimi kulturami (regionalnimi, razrednimi, statusnimi...) skozi čas
- spremenljivost vsakega od elementov, ki konstituirajo etnos skozi čas - izključno pripadnost etničnega ideološki sferi in ne nekim 'objektivnim' danostim kot so sorodstvo (kri), teritorij (zemlja), jezik, način življenja in kultura v materialnem smislu, kot jo pojmuje arheologija.

Če sprejmemo takšno zastavitev, potem moramo seveda z veliko večjo previdnostjo pristopiti k vprašanju razmerja med etnosom in arheološko kulturo oz. med etnosom in arheološko kulturo kot praviloma zaokroženim in jasno omejenim kompleksom arheološko ugotovljene materialne kulture nekega časa in prostora.

Kot vsaka druga oblika sociokulturne organiziranosti bo tudi etnos sooblikoval in strukturiral kulturo in bo načeloma razpoznaven v arheološko ugotovljivem oz. ugotovljenem segmentu materialne kulture. Previdnost velja v tem smislu, da razpoznavnost najbrž ni tako sama po sebi razumljiva in neposredna, kot se to v arheološki interpretaciji najpogosteje prakticira. Problem je v tem, da - kot izhaja tudi iz načela o spremenljivosti konstitutivnih prvin etnosa ni mogoče vzpostaviti splošnoveljavnega pravila in teoretsko utemeljiti razmerja med etno-

Teorija ali raziskave srednjega dometa in tradicionalno razumevanje arheološke stratigrafije

som in materialno kulturo. To so pokazale tudi številne debate znotraj nacionalnih arheologij - od Rusije do Anglije; probabilistično stališče je največ, kar je pri tem mogoče doseči.

Bržkone bi veljalo odvreči obremenitve naše lastne kulture, ki nas sili razmišljati predvsem v kategorijah naroda, pa tradicije, ki pogojuje dogodkovno - zgodovinsko naravnost v razlagalni sferi naše arheologije, tako da v arheološkem zapisu v prvi vrsti želimo prepoznati akterje zgodovinskih dogajanj, manj pa kulturne procese, stanja in premene. Veljalo bi poudarjeno iskati druge možnosti razlage za ugotavljanje pravilnosti v prostorski in časovni distribuciji kulturnih prvin: šele v takšnem soočenju bodo tudi etnične razlage pridobile na verjetnosti in verodostojnosti. To velja tudi za vprašanje razlage kontinuitete in diskontinuitete arheoloških kultur v smislu etnične kontinuitete oz. diskontinuitete. Šele dobro razumevanje materialnih korelatov najrazličnejših spreminjavalnih procesov v kulturi lahko omogoči verodostojnejšo oceno o etnični diskontinuiteti kot eni od možnih dejavnih sprememb.

Opomba

1 Iz referata, prebranega na 13. kongresu Zveze arheoloških društev Jugoslavije (Bled, 25. - 29. 10. 1988) v okviru plenarne teme Prehodna obdobja in kontinuiteta v arheologiji.

Literatura:

GABROVEC. S. 1964. "Problem severozahodnega poročja Ilirov", *Posebna izdanja IV*, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 212 - 252.

KOROŠEC. J. 1950. "Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov", *Zgodovinski časopis IV*, 212 - 215.

KOROŠEC. J. 1957. "Kultura in kulturna skupina v predzgodovini", *Arheološki vestnik VIII/2*, 95 - 98.

SMITH. A. 1986. *The ethnic origins of nations*, 1986.

SUIĆ. M. 1967. "Zapadne granice Ilira u svijetlu historijskih izvora", *Posebna izdanja V*, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 33 - 53.

Božidar Slapšak

Spraševati se o konceptu arheološke stratigrafije, se bo v okolju slovenske prazgodovinske arheologije marsikomu zdelo nepotrebno dejanje. Opazovati ga v kontekstih splošnih teorij sistemov, Binfordove in Eggertove teorije srednjega dometa, Clarkove interpretativne teorije, Klejnovе sistemske kulturne strategije, Butzerjeve kontekstualne in Scifferjeve behavioralne perspektive pa nekaterim morda celo nesmiselno dejanje. Izzvalo nas je dejstvo, da je do njene metodološke konceptualizacije (Harris 1979/89) prišlo šele po vzpostavitvi sistemskih teorij ter razmejitev na tradicionalno arheologijo na eni in Novo arheologijo, ki je močno poudarjala (zlasti Binfordova smer) znanstvenost pristopa in deduktivno-nomotetični tip pojasnitve preteklosti, na drugi strani.¹ Interpretativni pomen stratigrafije nas je v novih izpeljavah zanimal tudi zato, ker vemo, da je stratigrafija v tradicionalnih pristopih še vedno opredeljena kot eno temeljnih analitskih in interpretativnih orodij. Statističnosti nekdanjih jugoslovanskih nacionalnih arheoloških šol v času 'novih perspektiv', 'novih analitičnih sistemov propozicij' in 'ponovnega premisleka in reinterpretiranja', ni premaknil niti očitek, da se še vedno ukvarjajo s periodizacijskimi načeli, značilnimi za razlage v 19. stoletju (Sterud 1973, 13). Ob tem jim je celo uspelo ohraniti svoj *noli me tangere* in ker se tega zavedamo, smo se odločili, da opazovanje povežemo z oceno predstavitve in razumevanja Binfordove 'Nove' in Klejnovе nove arheologije pri nas. Izkazalo se je namreč, da poskus, ki je temeljil na podmeni, po kateri so idealistične historične razlage preteklih dogodkov zamenjale posplošujoče znanstvene pojasnitve preteklih procesov in kulturnosistemskih kontekstov, ni bil uspešen. Zamenjava humanistične zgodovinske (tradicionalna arheologija) z znanstveno antropološko paradigmo (Nova arheologija), ki naj bi vključevala, vsaj pri nas, tudi menjavo ideologije, je bila dokumentirana s ponesrečeno kombinacijo izbranih vsebin Binfordovih in Klejnovih teoretskih razprav (Slapšak 1983, 3-4, op. 1). Kot neprava se je namreč izkazala domneva, da je ključ razumevanja odnosov med arheologijo in zgodovino ter arheologijo in antropologijo v ideologiziranih konceptualizacijah in ekskluzivnosti zgodovinskega in antropološkega pristopa (Slapšak 1981, 51-54; 1983a, 36). Napovedano jasno razumevanje Klejn ni samo zabrisal, temveč ga je postavil na glavo. Arheologijo je namreč zelo natančno